

რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის ომი და სანგარი №4

დიმიტრი სილაქაძე

პაატა გიგაური

რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის ომი საქართველოს მეოცე საუკუნის ისტორიის ერთ-ერთი საკვანძო ეპიზოდია – ეპიზოდი, რომელმაც პირველი რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის დაკარგვა გამოიწვია და ქვეყნის მომავალი საგრძნობლად შეცვალა. ამიტომ ამ ომის ისტორიის მრავალმხრივი შესწავლა ძალიან მნიშვნელოვანი, აქტუალური და ამავედროულად საინტერესოა ქართული ისტორიოგრაფიისა და მთელი საზოგადოებისათვის. 2017 წლის სექტემბერში გენერალ მაზნიაშვილის სახელობის ახალგაზრდული ლეგიონის ინიციატივითა და საქართველოს პრეზიდენტის სარეზერვო ფონდის დახმარებით არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ბურაბ ბრატკაძის ხელმძღვანელობით შეისწავლა სოფელ ტაბახმელასთან მდებარე №4 სანგრის პირველი ბოლის მარჯვენა ფრთა. რუსეთ-საქართველოს ომის დროს ეს სანგარი თბილისის თავდაცვის მარჯვენა სექტორში მნიშვნელოვან სტრატეგიულ სიმაღლეს წარმოადგენდა და მის დასაუფლებლად დიდი ბრძოლები მიმდინარეობდა 19-24 თებერვლის განმავლობაში.

ჩვენ კვლევაში მოგიტხოვრებთ თუ როგორ წარიმართა საბრძოლო მოქმედებები სანგარ №4-ზე, ასევე გავანალიზებთ რამდენად ემთხვევა სანგრის გათხრისას მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა საარქივო დოკუმენტებსა და სხვა ტიპის წერილობით წყაროებში არსებულ ინფორმაციას ქართული არმიის შეიარაღებისა და საბრძოლო მასალების შესახებ.

№4 სანგრის აღწერა, მიმდინარე ბრძოლები და მისი როლი თბილისის დაცვის მარჯვენა სექტორში

თბილისის შემოგარენში, მათ შორის, კოჯორ-ტაბახმელაში თავდაცვითი საფორტიფიკაციო ნაგებობები 1914-15 წლებში ნაჩქარევად მოეწყო. ნაჩქარევად, რადგანაც პირველი მსოფლიო ომის კავკასიის ფრონტზე ოსმალურმა არმიამ სარიყამიშის ბრძოლის დასაწყისში დიდი საფრთხე შეუქმნა რუსულ არმიას და წარმოშვა საშიშროება რუსული არმიის ალყაში მოქცევისა და განადგურებისა. რაც შემდეგ კავკასიის ცენტრს – თბილისსაც – უქმნიდა საფრთხეს. თუმცა რუსები ამ გამოწვევას მალევე გაუმკლავდნენ და, პირიქით, სარიყამიშის ბრძოლის მეორე ეტაპზე დიდი მარცხი აგემეს ოსმალურ არმიას. ამის შემდეგ, თბილისის თავდაცვის ბოლში სანგრების და სხვა თავდაცვითი ნაგებობების გაფართოება, ან კიდევ სრულყოფილი რესტავრაცია აღარ მომხდარა. თუ არ ჩავთვლით 1920 წლის მაისს, როდესაც გენერალ გიორგი კვინიტაძის ცნობით საბჭოთა რუსეთის მე-11 არმიის საქართველოში შემოჭრის მცდელობის პარალელურად 10 მილიონი მანეთი გამოიყო თბილისის გასამაგრებლად (კვინიტაძე 1954: 14). გამოყოფილი თანხის მიუხედავად 1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომისათვის, კოჯორ-ტაბახმელას მონაკვეთზე არსებული სანგრები ცუდ მდგომარეობაში იყო. ამას ადასტურებს 1921 წლის ომში სამხედრო სკოლის მეთაურის, იმ დროისათვის პოლკოვნიკისა და შემდგომში პოლონური არმიის ბრიგადის გენერლის ალექსანდრე ჩხეიძის და ასევე იუნკრების (მომავალში კი ფრანგული და პოლონური არმიის ოფიცრების) ნიკოლოზ თოხაძის, მიხეილ დადიანის, ნიკოლოზ მათიკაშვილისა და მიხეილ კვალიაშვილის მოგონებები. ისინი წერდნენ, რომ როდესაც სანგრებზე ავიდნენ, რეალურად მათ დახვდათ ნიაღვრებისაგან გავერანებული თხრილები, რომლებიც მხოლოდ მცირედით თუ ფარავდა მებრძოლებს და დიდად არ განსხვავდებოდა მეომარი იქ იჯდა თუ ტრიალ მინდორზე იწვა (ბრატკაძე 2018ბ: 161). თუმცა ნიკოლოზ მათიკაშვილი და მიხეილ კვალიაშვილი

მოგონებებში წერდნენ, რომ მტრის პირველ შემოტევამდე¹ – „გულდასმით ვმუშაობდით და სანგრების, სადარაჯო პუნქტების, ტყვიამფრქვევთა სადგომების მოწყობა და შენიღბვა მოვასწარი“ (მათიკაშვილი, კვალიაშვილი 1990: 13).

თბილისის თავდაცვის მარჯვენა სექტორის ტაბახმელის მონაკვეთზე ქართული ქვედანაყოფები 1921 წლის 17 თებერვლის საღამოს 17:00 საათზე ავიდნენ, მოწინააღმდეგე კი ამ მონაკვეთზე იერიში 19 თებერვლის დღის პირველ ნახევარში მიიტანა (ჩხეიძე 1933: 32, 35). ქართველებს თავდაცვითი ზოლის წესრიგში მოსაყვანად ერთ დღეზე ცოტა მეტი დრო ჰქონდათ, რაც გარკვეული სამუშაოების მოსასწრაფად და თავდაცვითი ზოლის ნაწილობრივ მოსაწესრიგებლად საკმარისი იყო. პოლკოვნიკ ალექსანდრე ჩხეიძის მიერ შედგენილი რუკის მიხედვითა და გამოთვლით ტაბახმელის მინიმუმ 8 ვერსიან² მონაკვეთზე განლაგებული იყო ცხრა სანგარი – № 000; 00; 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6. თავად №4 სანგარი, ჩხეიძის შედგენილი სქემის მიხედვით, შედგებოდა თავდაცვის სამი ზოლისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან მათი შემაერთებული ხაზისაგან (ჩხეიძე 1933: 32-33, 44, 51).

არქეოლოგიური გათხრების დაწყებამდეც სანგრის კონტურები, კერძოდ, მისი თავდაცვის პირველი ზოლის კონტური კარგად იყო გამოკვეთილი. გამომდინარე იქიდან, რომ სანგრის მეორე და მესამე ზოლი და ასევე პირველი ზოლის მარცხენა მონაკვეთი კერძო საკუთრებაშია, არქეოლოგებმა გათხარეს მხოლოდ თავდაცვის პირველი ზოლის მარჯვენა 116 მეტრიანი მონაკვეთი. არქეოლოგიურმა გათხრებმა, როგორც ეს არქეოლოგიური ანგარიშიდან ჩანს, დაადასტურა, რომ ტრანშეები გათხრილი იყო კლდოვან ქანში და ღრმა არ იყო. სანგრის თხრილი ზიგზაგისებურად მიემართებოდა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ, სანგრის სიღრმე 30 სანტიმეტრს, ხოლო სიგანე – 1-1.2 მეტრს და ზოგან კი 2 მეტრს აღწევდა. პოზიციის თავსა (აღმოსავლეთი) და ბოლოში (დასავლეთი) დაფიქსირდა ბლინდაჟის ტიპის ჩაღრმავება. ცენტრში განთავსებული იყო სადამკვირვებლო პოსტი საველე ტელეფონით, რისი ვარაუდის საშუალებასაც იძლევა ამ ადგილას აღმოჩენილი გაღვანური ელემენტების ნაწილი, რაც საველე ტელეფონის კვების წყაროს წარმოადგენდა. სადამკვირვებლო – სატელეფონო წერტილიდან 18 მეტრით დასავლეთით ტრანშეში ამოთხრილი იყო ორმო, სადაც ყვარა პოზიციაზე შეგროვებული, სხვადასხვა კალიბრის ვაზნებისთვის განკუთვნილი 120-ზე მეტი მჭერი (მჭიდი), ასევე ვაზნები, უნიფორმის ნაფლეთები და სასიგნალო მაშხალის ნაწილი. სანგარი გათხრილია სტრატეგიულ სიმაღლეზე – ბორცვზე, საიდანაც კარგი ხილვადობის შემთხვევაში ადვილად კონტროლდება რამდენიმე ათეულ კილომეტრიანი მონაკვეთი (ბრაგვაძე 2018ა: 159-160). ამავედროულად, ბორცვის ციცაბო ფერდები სანგარს უკიდურესად რთულად ასაღებს ხდიდა. შემტევი მხარის მიერ სანგრის აღების შემთხვევაში, დამცველთა მიერ კონტრშეტევის განხორციელებისას მოწინააღმდეგეს სანგრის შენარჩუნება და ფეხის მოკიდება გაუჭირდებოდა. თუნდაც იმიტომ, რომ რთული იქნებოდა პოზიციის შენარჩუნება ჩრდილო-დასავლეთის მხრიდან კონტრშეტევის განხორციელებისას, რადგანაც ამ მიმართულებაზე სანგარს შემაერთებული ზოლი არ ჰქონდა. შემტევი მხარის მიერ პოზიციის შენარჩუნების შემთხვევაში კი, მოწინააღმდეგეს შეეძლო არტილერიით დაეხმობა თბილისის ცენტრალური უბნები და იქ არსებული სამთავრობო დაწესებულებები, ან განევიტარებინა შემდეგი შეტევა თბილისისაკენ. სანგარი №4 ტოპოგრაფიულ რუკებზე დატანილია როგორც სიმაღლე 1046 (ზოგჯერ კი 1045.5).

რუსეთ-საქართველოს ომის პირველ ეტაპზე, 11-16 თებერვლის ბრძოლებში სამხრეთ-აღმოსავლეთ ფრონტზე განლაგებულმა ქართულმა ჯარმა დიდი მარცხი განიცადა და 17 თებერვლიდან მოწინააღმდეგე უკვე თბილისისაკენ მოიწევდა. გენერალ ილია ოდიშელიძის ნაცვლად დანიშნულმა ახალმა მთავარსარდალმა გენერალმა გიორგი კვინიტაძემ დედაქალაქის სამხრეთ-აღმოსავლეთით სამი თავდაცვითი სექტორის შექმნა დაიწყო, აქედან მარჯვენა სექტორი მოიცავდა კოჯორ-ტაბახმელის სიმაღლეებს. მარჯვენა სექტორს მეთაურობდა გენერალი ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი, ხოლო უშუალოდ ტაბახმელის მონაკვეთს კი პოლკოვნიკი ალექსანდრე ჩხეიძე. ჩხეიძის მოგონებების

მიხედვით 1921 წლის 17-18 თებერვალს №4 სანგარი სამხედრო სკოლის ნაცვალთა (სერჟანტთა)³ ათასეულის (ბატალიონის), პირველმა გუნდმა (ასეულმა)⁴ დაიკავა, ხოლო მისი მიმდებარე №5 და №6 მცირე ზომის სანგრები კი – თითო ათეულმა (ჩხეიძე 1933: 32-33).

მოწინააღმდეგემ თბილისზე, მათ შორის, ტაბახმელის მონაკვეთზე იერიში 19 თებერვალს დაიწყო. ამ დროს №4, №5 და №6 სანგრები ეკავა ნაცვალთა ათასეულის მეორე ასეულს, ხოლო პირველი ასეული კი მათ უკან რეზერვში იდგა. მოწინააღმდეგის მიერ საარტილერიო დაბომბვის დაწყების შემდეგ, პოლკოვნიკი ალექსანდრე ჩხეიძე ნაცვალთა სასწავლებლის ახალგაზრდა ჯარისკაცების გასამხნეველად მივიდა. ათასეული ომის დროს სამი ასეულისაგან შედგებოდა და ჯარში რამდენიმე დღით ადრე განვეულთაგან იყო დაკომპლექტებული:⁵

№4 სანგრებს უკვე უშენდა მტრის არტილერია, ჩამოვყვითი და გავიარე სანგრებში; ძალიან მაინტერესებდა ახალგაზრდა ჯარისკაცების სულისკვეთება; შთაბეჭდილება მივიღე პირდაპირ სასიხარულო! არავითარი შიში მათ სახეზე! გამომეტყველება ჰქონდათ გონიერი; თუმცა დაჭიმული, მაგრამ სრულიად მშვიდი. როდესაც კი ვინმეს რაიმე შევეკითხე, მოინდომა ფეხზე ადგომა. ძალაუვნებურად გავიფიქრე: – ეს ამაცადინე ესენი ერთი წელიწადი! მაშინ პირდაპირ ლომები იქნებიან! [...] სანგრებიდან მაშველ გუნდში გამოვედი. ამ მომენტში დაეცა ყუმბარა გუნდის მარცხენა ფრთაზე, განაპირა ჯარისკაცმა კონტუზია მიიღო და ერთიჯ დაიჭრა. მალე მეორე ყუმბარა დაეცა გუნდიდან 15 ნაბიჯის მანძილზე (გრანატები); პირდაპირ საკვირველება! არცერთი ჯარისკაცი არ დაძრულა ადგილიდან, არც სხვანაირად გამოუჩენია თავისი სამიში მდგომარეობა! მივუბრუნდი და ვუთხარი მაიორ შერვაშიძეს, რომელიც თან მახლდა: – ეხლა კი მაგათი ჯავრი აღარა მაქვს, ნამდვილი გმირები არიან! (ჩხეიძე 1933: 34-35).

19 თებერვალს მთელი დღის განმავლობაში ტაბახმელაში №1-დან №5 სანგრის ჩათვლით, მათ შორის, №4 სანგარზე შეტევები არ შეწყვეტილა, მაგრამ მოწინააღმდეგემ ამ სანგრების აღება ვერ შეძლო (ჩხეიძე 1933: 37). 20-23 თებერვალს №4 სანგარზე მნიშვნელოვანი შეტაკება არ მომხდარა, პოზიცია პერიოდულად საარტილერიო ცეცხლით იბომბებოდა.

თბილისის დაცვის ბოლო დღეს – 24 თებერვალს ფრონტის ხაზის ყველა სექტორში დიდი ბრძოლები გაიმართა, მათ შორის, კოჯორ-ტაბახმელის სიმაღლეებზე. ტაბახმელის მონაკვეთზე სანგარი №4, იგივე სიმაღლე 1046 გახდა მნიშვნელოვანი შეტაკებების ადგილი. 24 თებერვალს ამ სანგარს იცავდა რეგულარული არმიის პირველი ათასეული (ჩხეიძე არ აკონკრეტებს, მაგრამ, ჩვენი აზრით, პოზიციის ზომებიდან გამომდინარე, უშუალოდ სანგრებში, სავარაუდოდ, ერთი-ორი ასეული იყო განთავსებული, ხოლო ათასეულის დანარჩენი ნაწილი კი რეზერვში იდგა). სანგრის უკან მარჯვენა მხარეს კი, 23 თებერვლიდან, განლაგდა საარტილერიო ბატარეის ერთი მწყობრი (ოცეული) ლეიტენანტ მესხიშვილის მეთაურობით. მთელი ტაბახმელის მონაკვეთზე კი იმ დროისათვის განლაგებული იყო არმიის სამი: პირველი, მეხუთე და მეათე ათასეული, სამხედრო სკოლა (იუნკერთა ასეული და ნაცვალთა ათასეული) და გვარდიის ერთი ბატალიონი (ჩხეიძე 1933: 46; 49-50). რაც შეეხება ტაბახმელის მომიჯნავე კოჯორის მონაკვეთს, 24 თებერვლისათვის, იქ განლაგებული უნდა ყოფილიყო გვარდიის სამი და არმიის ერთი – მეოთხე ათასეული.⁶

საერთო ჯამში, 24 თებერვლისათვის, კოჯორ-ტაბახმელის თავდაცვის სექტორს იცავდა არმიისა და გვარდიის რვა ბატალიონი და სამხედრო სკოლა იუნკერთა ასეულითა და ნაცვალთა ათასეულით. ტაბახმელის მონაკვეთზე ქვეით ნაწილებს ზურგს უმაგრებდა არტილერიის ორნახევარი ბატარეა (მაიორ ბახუტაშვილის ბატარეა; მაიორ ჩრდილელის ბატარეა; მაიორ მახარაძის ბატარეის ერთი მწყობრი ლეიტენანტი მესხიშვილის მეთაურობით) ათი ქვემეხით⁷ (ჩხეიძე 1933: 35;45). თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული არმიის საარტილერიო პარკი ძირითადად მცირე კალიბრიანი 76.2 მმ. საველე და სამთო ქვემეხებისაგან შედგებოდა (ფონდი 1836ა).

თბილისის თავდაცვის მარჯვენა სექტორს, 24 თებერვალს, პირდაპირ უტევდა და პარალელურად მანგლის-დიდმის მიმართულებით გვერდს უვლიდა წითელი არმიის 54-ე მსროლელი ბრიგადის

ერთი ნაწილი,⁸ 96-ე მსროლელი ბრიგადა, აღმოსავლეთის კურსანტთა ბრიგადა, ერთი ცალკეული ქვედანაყოფი, აჯანყებულთა რაზმი (უნდა იგულისხმებოდეს ლაზიანის სომხური რაზმი, რომელთაც 11/12 თებერვლის ღამეს ბორჩალოს მაზრის ნეიტრალურ ზონაში წითელი არმიის ქვედანაყოფების შეტევასთან კოორდინირებული „აჯანყება“ დაიწყო), მეოცე მსროლელი დივიზიის ცხენოსანი პოლკი, სომხური ცხენოსანი ბრიგადა, ორი საარტილერიო ბატარეა (კადიშევი 1960: 393), ასევე ბაქოს სამეთაურო სასწავლებლის კურსანტები (ფონდი 1969ბ). ამ სამხედრო ნაწილებიდან ბრძოლაში პირველად ებმებოდა აღმოსავლეთის კურსანტთა ბრიგადა (ბრიგადა საქართველოში შემოვიდა ორი პოლკით, ცხენოსანი ესკადრონითა და კავშირის ასეულით) და ბაქოს სამეთაურო სასწავლებლის კურსანტები (ფონდი 1969ბ). დანარჩენი რუსული და სომხური ჯარების პირადი შემადგენლობა, წინა დღეების ბრძოლებში განცდილი მარცხის შედეგად, ისევე როგორც ქართული ნაწილებისა შეთხელე-ბული იქნებოდა. ამავდროულად, უნდა აღინიშნოს, რომ რუსული ბრიგადები, როგორც წესი, სრულად არ იყო დაკომპლექტებული. მოწინააღმდეგის საბრძოლო ჯგუფის დავალება იყო კოჯორ-ტაბახმელის სიმაღლეების დაკავება, მათ შორის, განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა 1046 -ე სიმაღლეს და 1496-ე სიმაღლეს (ესაა იგივე სიმაღლე 3150),⁹ რომელიც კოჯრის სიახლოვეს მდებარეობდა. 1496-ე სიმაღლის აღება კოჯრისა და წყნეთისაკენ გაუხსნიდა გზას წითლების დაჯგუფებას.

ჩვენთვის საინტერესოა თუ როგორ განვითარდა მოვლენები 24 თებერვალს სტრატეგიულ 1046-ე სიმაღლეზე (იგივე სანგარ №4-ზე). არქეოლოგიური მასალის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, სანგარზე ნაპოვნი 38 მასრა და 5 გაუსროლელი ვაზნა (ბრაგვაძე 2018ა: 161) არ გვიხატავს ინტენსიური ბრძოლის სურათს, მაგრამ სულ სხვა რამეს ამბობს ქართული და რუსული წერილობითი წყაროები. აღსანიშნავია, ის ფაქტი, რომ გაითხარა სამშოლიანი სანგრის მხოლოდ პირველი ზოლის ერთი ნაწილი, რაც მთელი პოზიციის, რომელიც შედგება სამი ზოლისა და ამ ზოლებს შორის არსებული სივრცისაგან, მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილს წარმოადგენს. ამავდროულად არ გამოირიცხება გასროლილი მასრების მოგროვება ბრძოლის შემდეგ ხელახლა დასატენად, რაც იმ დროისათვის მიღებული პრაქტიკა იყო ან დამტკრეულ-დაზიანებული იარაღის აკრეფა ბრძოლის ველიდან შეკეთების მიზნით. ამიტომ მოპოვებული მწირი მასალა ვერ გამოდგება იმის მტკიცებულებად, რომ სანგარზე დიდი შეტაკება არ მომხდარა.

ქართული მხრიდან სანგარზე 24 თებერვლის შეტაკება, ტაბახმელაში მებრძოლთაგან აღწე-რილი აქვს პოლკოვნიკ ალექსანდრე ჩხეიძეს, იუნკერ ნიკოლოზ თოხაძეს და იუნკერ ალექსანდრე ხიმშიაშვილს.

ალექსანდრე ჩხეიძის მტკიცებით, ბოლშევიკები გათენებიდან ჯიუტად ხან ერთ სანგარს უტევდ-ნენ, ხან მეორეს. მათი შეტევები ქართველებმა მოიგერიეს, მაგრამ ნაშუადღევს №4 სანგარზე შეტეხეს პირველი ათასეულის წინააღმდეგობა, აიღეს სანგარი და გავიდნენ სანგრის ბოლოს მდგომ საარ-ტილერიო ბატარეასთან (ჩხეიძე 1933: 49-50). იუნკერ თოხაძის მონათხრობის მიხედვით, რუსებმა 24 თებერვლის დილიდანვე გახსნეს საარტილერიო ცეცხლი. შემდეგ ამას მოჰყვა მათი შეტევები, მაგრამ ქართველებმა შემოტევა მოიგერიეს. საღამო ხანს კი ახალი ძალით გაძლიერებულმა მოწინააღმდეგემ მძლავრი იერიშით, რომელიც ხელჩართულ ბრძოლამდე მივიდა, პირველი ათასეულის წინააღმდე-გობა გატეხა და მეოთხე სანგარი აიღო, შემდეგ განაგრძო წინსვლა და გავიდა მესხიშვილის ორ სამთო ზარბაზნთან. ამ ყველაფერს კი თოხაძე თავისი თვალთა უყურებდა ერთ-ერთი საარტილერიო ბატარეიდან (თოხაძე 1981: 61).¹⁰ იუნკერი ხიმშიაშვილის მონათხრობი ბოლომდე ზუსტი არ არის, რადგანაც ის წერს, რომ რუსმა კურსანტებმა ტყვიის გაუსროლელად დაიკავეს, იუნკერთა მარცხნივ, გვარდიელების მიერ მიტოვებული პოზიცია და ნისლში ჩუმად დაიდრნენ იუნკრებისაკენ. ხიმშიაშვილი არ აკონკრეტებს პოზიციის ნომერს, მაგრამ ის რომ სანგარ №4-ს გულისხმობს, ჩანს მის მიერვე აღწე-რილი მოვლენების განვითარებიდან, კერძოდ, იუნკერთა კონტრშეტევიდან, რომელსაც კაპიტანი ჩოჩუა მიუძღოდა და იუნკერი შალვა ერისთავი შეეწირა (ხიმშიაშვილი 2001: 485-488). ჩვენ კი ზუსტად

ვიცით, რომ იუნკერი ერისთავი, მართლაც, სანგარ №4-ის დაბრუნებას შეეწირა და ამ იერიშს კაპიტანი ჩოჩუა მიუძღოდა. ასევე ვიცით, რომ იუნკერთა სამმა ოცეულმა განახორციელა კონტრშეტევა სანგარ №4-ზე. ამავდროულად ჩხეიძისა და თოხაძისაგან ზუსტად ვიცით, რომ სანგარს არა გვარდიელები, არამედ არმიის პირველი ათასეული იცავდა, და მოწინააღმდეგემ პოზიცია არა უბრძოლველად, არამედ ბრძოლის შედეგად აიღო. ხიმშიაშვილის მოგონებაში საინტერესოა იმის აღნიშვნა, რომ ნისლიანი დღე იყო, თუმცა იუნკერთა კონტრშეტევისას ნისლი გაიფანტა (ხიმშიაშვილი 2001: 486). ის, რომ 24 თებერვალი ნისლიანი დღე იყო, ადასტურებს კიდევ ერთი იუნკერი ნიკოლოზ მათიკაშვილიც:

24 თებერვალი ჟანლითა და ზარბაზნის გრიალით გათენდა. ოც ნაბიჯს იქით აღარაფერი სჩანს. ბოლშევიკები სარგებლობენ სიბნელით, ტაბახმელას წინამდებარე ქედებით ხევებში წითელი კურსანტები ჩამოჰყავთ და მოულოდნელად ხელჩართულზე გადმოდიან (მათიკაშვილი 1934: 95).

ნისლის, როგორც ფაქტორის, აღნიშვნა ერთ-ერთი ახსნაა იმისა თუ როგორ მოახერხეს რუსებმა ძალიან რთულად ასაღები სიმაღლის პოზიცია №4-ის აღება 24 თებერვლის ნაშუადღევს. პირადი გამოცდილებიდანაც შეგვიძლია დავადასტუროთ, რომ სტრატეგიულ 1046-ე სიმაღლეზე არცთუ იშვიათია ძლიერი ნისლი, რომლის დროსაც ერთი-ორი მეტრის მიღმა არაფერი არ ჩანს. როგორც ზემოთ ვწერდით, პოზიციის ალების შემდეგ რუსები შეიჭრნენ სანგრის უკან მარჯვენა მხარეს მდგარ ქართველ არტილერიისტთა განლაგებაში, საარტილერიო მწყობრის მეთაურმა ლეიტენანტმა გოგი მესხიშვილმა სხვა არტილერიისტებთან ერთად ხმალი იძრო და ბატარეის ირგვლივ მოწინააღმდეგესთან ხელჩართულ ბრძოლაში ჩაება. ამ დროს, ბატარეასა და №4 სანგრის მარჯვნიდან, ბაღში, რეზერვში მყოფი იუნკერთა სამი ოცეული დაიდრა კონტრშეტევის განსახორციელებლად, ოფიცრების: შავდიას, ხოშტარიას და ჩოჩუას მეთაურობით. იუნკრებმა ბატარეიდან განდევნეს რუსი კურსანტები, რომელთაც მეოთხე სანგრის მიმართულებით დაიხიეს. პოზიციაზე დადგეს ტყვიამფრქვევი და ქართველების კონტრშეტევის შეფერხებას შეეცადნენ. ამ დროს იუნკერმა შალვა ერისთავმა, როგორც ყოფილმა ფეხბურთელმა და ყველაზე მუხლმარდმა პირველმა შეძლო ტყვიამფრქვევამდე მანძილის სირბილით დაფარვა, ტყვიამფრქვევს გადაეფარა და შემოიწყო ოფიცერი ხიმშიაშვილი მოკლა. „ამ ბრძოლაში იუნკრების რაინდობისა და მისი დიადი სილამაზის სამარადისო სიმბოლურ სურათად დარჩება ტყვიამფრქვევზე მწოლარე, განგმირული შალვა ერისთავი!“ (ჩხეიძე 1933: 52). კონტრშეტევას შეეწირა სამი იუნკერი: შალვა ერისთავი, ოთარ ლორთქიფანიძე და იოსებ ჯანდიერი. დაიჭრა სამი ოფიცერი და ათეულზე მეტი იუნკერი (ჩხეიძე 1933: 49-52); (თოხაძე 1981: 61). ხელჩართული შეტაკების სცენას საკმაოდ დეტალურად აღწერს და ბრძოლის ველის ატმოსფეროს ძალზე ზუსტად გადმოსცემს იუნკერი ხიმშიაშვილი:

გიჟური ყოჲნა ორივე მხრიდან: ვაჰა! ვაჰაა! და მტრის ურა! ურა!-ს და ჩვენ მკერდით მკერდს შევვკახეთ ერთმანეთს. გაჩაღდა ხელჩართული ბრძოლა – ხიმშიაშვილის ხმაური, თოფების კონდახით თავში ცემა, დროგამოშვებით თოფის გასროლაც ერეოდა სისხლისაგან დაცლილ-დაჭრილთა კვნესას და უკანასკნელ ამოძახილს. ვიბრძოდით გამხეცვებული, თავდავინწყებით. ბრძოლის ველი წითლად შეიღება და დაჭრილ-დახოცილებით დაიფარა ბრძოლის ველი [...] ისე, რომ დახოცილთა გვამები ფეხებში გვებანდებოდნენ და თავისუფალი მოძრაობის საშუალებას აფერხებდა (ხიმშიაშვილი 2001: 487).

ქართველებმა მოწინააღმდეგეს კონტრშეტევის შედეგად სანგარი №4 უკან გამოგლიჯეს:

ქვევით, დაღმართზე მოსჩანან მტრის შემცირებული ნაწილები, რომელნიც ჩვენი გმირულ შეტევისგან უნესრიგოდ გარბოდნენ. დავიკავეთ რა გასავალი, ჩვენ სასწრაფოდ გავიშალეთ ნახევარ წრეთ და მივეცით თოფებიდან ცეცხლი (ხიმშიაშვილი 2001: 487).

ის, რომ სანგარი ქართველებმა უკან დაიბრუნეს, ჩანს გენერალ მაზნიაშვილის ერთი ირიბი ცნობიდანაც. მაზნიაშვილის თანახმად, 24 თებერვალს საღამოს თბილისის თავდაცვის ცენტრალურ

სექტორში, რომელსაც თავად მეთაურობდა, საღამოს 6 საათზე მონინააღმდეგემ სოფელ თელეთიდან გაარღვია პოზიცია და დაიკავა ტრიგონომეტრიული სიმაღლე. გენერალმა მომიჯნავე სექტორის სარდალს გენერალ ალექსანდრე ანდრონიკაშვილს თხოვა პირველი ათასეულის¹¹ ერთი ასეული პოზიციის დასაბრუნებლად. ანდრონიკაშვილმა მას მაშინვე ამ ათასეულის ორი ასეული გაუგზავნა, მებრძოლთა ამ ჯგუფმა საღამოს 6:40 წუთზე პოზიცია დაიბრუნა (მაზნიაშვილი 1927: 171-172). როგორც ჩანს, ამ დროისათვის ქართველებს თავდაცვის მარჯვენა სექტორში სანგარი № 4, იგივე ტრიგონომეტრიული სიმაღლე 1046, უკვე დაბრუნებული ჰქონდათ, წინააღმდეგ შემთხვევაში ანდრონიკაშვილს არ ექნებოდა საშუალება ორი ასეული მაზნიაშვილის სექტორში გადაესროლა.

ვნახოთ რა ინფორმაციას გვაძლევს რუსული ისტორიოგრაფია და დოკუმენტური წყაროები 1046-ე სიმაღლისათვის 24 თებერვალს წარმოებულ ბრძოლებზე. რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის ომზე რუსული ისტორიოგრაფიის ყველაზე დეტალური კვლევის ავტორი კადიშევი წერს, რომ 24 თებერვალს განსაკუთრებულად სასტიკი ბრძოლები გაიმართა 1046-ე სიმაღლისათვის. შემდეგ ავტორს აღწერილი აქვს პოზიციის მიუდგომლობა და თოვლიანი გარემო, წერს გამუდმებულ იერიშებსა და კონტრიერიშებზე ქართველების მხრიდან. ბოლოს კი დასძენს, რომ რუსებმა 25 თებერვალს დილის 8 საათზე ღამის შეტევის შემდეგ დაიკავეს სიმაღლე 1046 (კადიშევი 1960: 394). კადიშევის ეს ცნობა ადასტურებს იმას, რომ 24 თებერვალს მონინააღმდეგის ხელში არ დარჩენილა სანგარი №4 და ისინი მხოლოდ 25 თებერვალს დილის 8 საათზე დაეუფლნენ მას. რეალურად 25 თებერვალს მონინააღმდეგეს არანაირი შეტევა არ დასჭირდებოდა სიმაღლის ასაღებად, რადგანაც თბილისის შესაძლო ალყაში მოქცევის საფრთხის გამო მთავარსარდალის გენერალ გიორგი კვინიტაძის ბრძანების თანახმად, 24 თებერვლის 24 საათზე ქართულ ჯარს თბილისიდან უკანდახევა უნდა დაეწყო (ბახტაძე 2013: 86), ამიტომ 25 თებერვლის დილას რუსებს სანგარში არც არავინ დახვდებოდა. ის, რომ რუსებმა 1046-ე სიმაღლისათვის ბრძოლა 24 თებერვალს ვერ მოიგეს, ასევე ჩანს მეთერთმეტე წითელი არმიის საველე შტაბის 1921 წლის 28 თებერვლის ცნობაში. სადაც აღნიშნულია, რომ 24 თებერვლის 24 საათისათვის 96-ე ბრიგადა აკონტროლებდა 3150-ე სიმაღლეს,¹² ხოლო სრულიად უშედეგო გამოდგა აღმოსავლეთის კურსანტთა ბრიგადის ბრძოლა კოჯრის სიმაღლეებისათვის (ბელოვი და სხვები 1961: 530-531). აქ კოჯრის სიმაღლეები ზოგადად უნდა იყოს ნახსენები და უნდა გულისხმობდეს კოჯორ-ტაბახმელას სიმაღლეებს, რადგანაც ჩვენ ვიცით, რომ კურსანტებს მონინააღმდეგე იყენებდა ტაბახმელაშიც, მათ შორის, 1046-ე სიმაღლისათვის ბრძოლაში.

მთლიანობაში უნდა ითქვას, რომ მონინააღმდეგემ 19-24 თებერვლის ბრძოლებში სანგარი №4, იგივე ტრიგონომეტრიული სიმაღლე 1046, ხელში ვერ ჩაიგდო და მას მხოლოდ ქართველების მიერ პოზიციების დატოვების შემდეგ დაეუფლა 25 თებერვალს. ასევე უნდა ითქვას, რომ მიუხედავად, არქეოლოგიური მასალის სიმწირისა (რასაც, როგორც ითქვა, თავისი ლოგიკა აქვს), როგორც რუსული, ასევე ქართული წერილობითი წყაროები ადასტურებს 24 თებერვალს სანგარზე გამართულ დიდ შეტაკებებს.

სანგარში აღმოჩენილი არტეფაქტების შეჯერება წერილობით წყაროებთან

როგორც არქეოლოგიური გათხრების ანგარიშიდან ჩანს, სულ აღმოჩენილ იქნა 182 არტეფაქტი: მასრა – 38 ცალი; გაუსროლელი ვაზნა – 5 ცალი; მჭიდი – 115 ცალი; საველე ტელეფონის ელემენტი – 16 ცალი; შინელის ღილი – 1 ცალი; შაშხანის ჩამკეტი – 1 ცალი; სასიგნალო მაშხალის მასრა – 2 ცალი; უნიფორმის 3 ნაჭერი; სამხედრო ჩექმის ნალი – 1 ცალი. ყველა არტეფაქტი ჩაბარდა რუსთავის ისტორიულ მუზეუმს (ბრაგვაძე 2018ა: 161).

მასრების უმეტესობა ეყარა მიწაყრილობაზე სამხრეთის ფერდზე, ანუ ძალიან დიდი ალბათობით გასროლილი იყო ქართველი ჯარისკაცების მიერ. ვაზნები ამერიკული, ბრიტანული, გერმანული,

ავსტრიული და რუსული წარმოებისაა. ასევე, აღმოჩენილი იაპონური „არისაკას“ მჭიდის მიხედვით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ბრძოლაში ქართველები იყენებდნენ იაპონურ ვაზნებსაც, მჭიდების უმეტესობა კი ბრიტანული „ლი ენფილდის“ ფირმისაა (ბრაგვაძე 2018ა: 160).

რუსული კალიბრის 7.62X5.4 მმ. ვაზნები დამზადებულია პეტერბურგისა და ლუგანსკის ქარხნებში, ასევე ამერიკულ ქარხნებში და სპეციალური პროგრამით For Russia პირველი მსოფლიო ომის დროს მიეწოდა რუსულ არმიას. რუსულ კალიბრს ასევე განეკუთვნება გერმანულ და ავსტრიულ ქარხნებში დამზადებული ვაზნები, ბრიტანული კალიბრის 7.7X5.6 მმ. ვაზნები კი, რამდენიმე ბრიტანულ ქარხანაშია წარმოებული. ვაზნები გამოშვებულია 1905-1917 წლებში და აღსანიშნავია მათი მარკერთა მრავალფეროვნება (ბრაგვაძე და სხვები 2017: 6-7).

აღმოჩენილი მასრების, ვაზნებისა და მჭიდების მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ №4 სანგარზე ქართველები იყენებდნენ სამი სხვადასხვა კალიბრის ქვეითთა ნაწილების იარაღს:

1) 7.62x5.4 მმ. (რუსული „მოსინის“ შაშხანა, „მაქსიმის“ დაზგის ტყვიამფრქვევი და ამერიკაში რუსული არმიისათვის დამზადებული „ლუისის“ ხელის ტყვიამფრქვევები);

2) 7.7x5.6 მმ. იგივე 303 British (ინგლისური „ლი ენფილდის“ შაშხანა და ინგლისში რუსული არმიისათვის დამზადებული „ლუისის“ ხელის ტყვიამფრქვევი);

3) 6.5x5.0 მმ. (იაპონური. „არისაკას“ შაშხანა).

რუსული არმიის ძირითადი შაშხანა – მოსინის 1891 წლის ნიმუში და მაქსიმიმ 1910 წლის ნიმუშის დაზგის ტყვიამფრქვევი, საქართველოს, რუსეთის საიმპერიო არმიის კავკასიური საწყობებიდან დარჩა და ეს მოდელები წარმოადგენდნენ საქართველოს შეიარაღებული ძალების ძირითად შაშხანასა და ტყვიამფრქვევს დამოუკიდებლობის პერიოდში (სილაქაძე 2017: 6). ბრიტანული „ლუისის“ ხელის ტყვიამფრქვევი პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში მიეწოდებოდა რუსეთის არმიას, ხოლო დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ კავკასიური რუსული არმიის „ლუისები“ ქართულ არმიას დარჩა. მაგალითად, 1918 წლის 21 ივლისის მონაცემებით, საქართველოს რესპუბლიკის საარტილერიო საწყობებში ინახებოდა 222 ერთეული ლუისის ტყვიამფრქვევი 203 768 ვაზნით (ფონდი 1836ბ). „ლი ენფილდის“ შაშხანები, დიდი ალბათობით, საქართველოს დარჩა 1920 წლის „სომხური ტრანზიტის“ წილიდან. ბრიტანელებმა 1920 წლის ივლისში შეიარაღების მოზრდილი პარტია გაუგზავნეს სომხეთის რესპუბლიკას: 25 000 შაშხანა; 56 მილიონი შაშხანის ვაზნა; 400 ტყვიამფრქვევი და 40 000 კაცის აღკაბმულობა. ამ იარაღის 27 პროცენტი კი საქართველოს დარჩა საკუთარ ტერიტორიაზე იარაღის პარტიის გატარების საფასურად (ფონდი 371); (ფონდი 1864ბ). ცნობილია, რომ ამ ტიპის ბრიტანული შაშხანებით შეიარაღებული იყო 1921 წლის 16 თებერვლის შემდეგ მობილიზაციის დროს ფორმირებული არმიის თბილისის მეშვიდე ათასეულის მოხალისე სტუდენტ-მოსწავლეთა რამდენიმე ასეული (დაახლ. 250 კაცი), რომლებიც ფონიჭალის სიმაღლეებზე იდგნენ (ლამბაშიძე 2017: 15). იაპონური არისაკას შაშხანები ასევე რუსული არმიისაგან დარჩა ქართულ არმიას მემკვიდრეობით. 1918 წლის 21 ივლისის მონაცემებით, საქართველოს საწყობებში ინახებოდა არისაკას 157 შაშხანა – 3 686 900 ვაზნით (ფონდი 1836ბ).

ვაზნების მრავალფეროვნება და ის ფაქტი, რომ ვაზნები ერთი ყუთიდან არ არის და სხვადასხვა მარკერები აქვს, მათ კატასტროფულ სიმცირეზე, ქაოტურ განაწილებაზე, ან სულაც მათი ნაწილის თბილისის არსენალის სახელოსნოში კუსტარულ დამზადებაზე მიუთითებს. აღმოჩენილი მასალა ადასტურებს საარქივო დოკუმენტებსა და მემუარულ ლიტერატურაში ცნობილ ფაქტს, ქართული არმიის ვაზნების სიმცირის შესახებ. პოლკოვნიკ გიორგი გედევანიშვილის მიერ 1920 წლის თებერვლის დასაწყისში პარიზში ქართული მისიისადმი წარდგენილი მოხსენებიდან ირკვევა, რომ იმ დროისათვის საქართველოს შეიარაღებულ ძალებს მხოლოდ 2.5 მილიონი ვაზნა ჰქონდა დარჩენილი, მაშინ, როდესაც გედევანიშვილისავე ცნობით, საჭირო იყო 100 მილიონი ვაზნა (ფონდი 1864ა). 1920 წლის მაისისათვის კი, თუ გენერალური შტაბის უფროსის, გენერალ ალექსანდრე ზაქარიაძის, მოგონებებს

ვერწმუნებით, ვაზნების რიცხვი საერთოდ 1,8 მილიონზე ჩამოვიდა (ბაქარაძე 2003: 260). ვაზნების ნაკლებობა იმდენად დაუძლეველი პრობლემა იყო, რომ დამფუძნებელი კრების სამხედრო კომისიამ 1920 წლის 23 ივნისის სხდომაზე ტრაგიკომიკური ხასიათის რეკომენდაციაც კი გასცა: კომისიის აზრით, საჭირო იყო ბრძოლის ველზე გასროლილი ვაზნების მოგროვება და შენახვა, ვაზნების მოგროვება ნაყოფიერად რომ წარმოებულყო, მომგროვებლებს უნდა დანიშვნოდეთ პრემია (ფონდი 1833).

მიუხედავად იმისა, რომ 1920-1921 წლებში ქვეყანაში იარაღის და საბრძოლო მასალის რამდენიმე მცირე პარტია შემოვიდა, პარალელურად კი თბილისის არსენალში გასროლილი ვაზნების მასრებს თავიდან ტენიდნენ, პრობლემა მაინც ვერ აღმოიფხვრა. საქართველოში რუსეთის სამხედრო ატამე პავლე სიტინი, რომელიც ამავდროულად საქართველოში რუსულ დამკვერვასაც უძღვებოდა 1920-1921 წლების მიჯნაზე საიდუმლო ანგარიშებში წერდა, რომ ქუთაისის საწყობებში ქართველებს 8-8.5 მილიონი ვაზნა ჰქონდათ (ფონდი 1874ა), ხოლო თბილისში 10 მილიონი (ფონდი 1874ბ). ეს რაოდენობა კი საკმარისი არ იყო. საქართველოს არმიის გენერალური შტაბის 1920 წლის დეკემბრის ცნობით ქართული ჯარის დანაკლისის შესავსებად და კიდევ 75 000 კაცის გამოსაყვანად 100-150 მილიონამდე ვაზნა სჭირდებოდა შაშხანებისათვის და 25 მილიონი კი ტყვიამფრქვევებისათვის, ასევე 60-75 000 შაშხანა; 470 ტყვიამფრქვევი; 126 საარტილერიო დანადგარი 342 000 ჭურვით (ფონდი 1864გ). რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის ომის დროს, ვაზნების ნაკლებობას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ შეტაკებებს შორის შესვენებისას მებრძოლები სანგრებიდან ამოდიოდნენ და მიწიდან იღებდნენ გასროლილ მასრებს და ზურგში აგზავნიდნენ, რათა თავიდან დაეტენათ (ღამბაშიძე 2017: 36).

ამრიგად, დარწმუნებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ არქეოლოგიურმა მასალამაც დაადასტურა საარქივო დოკუმენტებსა თუ სამხედროების მოგონებებში არსებული ცნობები საბრძოლო მასალის დეფიციტისა და ამავდროულად ქართული არმიის შაშხანებისა თუ ტყვიამფრქვევების ტიპების მრავალფეროვნების შესახებ. ეს მრავალფეროვნება კი სულაც არ წარმოადგენდა სახარბიელო ფაქტს და იარაღის ნაკლებობის პრობლემას წარმოაჩენდა.

შენიშვნები

- ¹ მათიკაშვილი და კვალიაშვილი მოგონებაში შეცდომას უშვებენ, როდესაც ვარაუდით წერენ, რომ მონინააღმდეგმ ტაბახმელაში შეტევა მათ წინააღმდეგ 14 თებერვალს დაიწყო, რაც სინამდვილეში 19 რიცხვში მოხდა.
- ² სიგრძის და მანძილის საზომი ძველი რუსული ერთეული. 1 ვერსი უდრის 1.06 კილომეტრს.
- ³ სამხედრო სკოლაში იუნკრებთან ერთად, რომლებიც მომავალ ოფიცრებად მზადდებოდნენ, არსებობდა ნაცვალთა ანუ სერჟანტთა მოსამზადებელი სკოლაც.
- ⁴ საქართველოს შეიარაღებული ძალების რეგულარულ არმიაში ოცეულის შესატყვისი სახელწოდება იყო – მწყობრი; ასეულის – გუნდი; ბატალიონის – ათასეული; პოლკის კი – ლეგიონი.
- ⁵ ალექსანდრე ჩხეიძე წერს, რომ ნაცვალთა ათასეულის სამი ასეული მთლიანობაში შედგებოდა 350 ახალწვეულისაგან (ჩხეიძე 1933: 31; 33-34), ხოლო სამხედრო განწვევის დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ 6-13 თებერვალს ჯარში განწვეულ ახალგაზრდათაგან 487 ჩარიცხეს ნაცვალთა სკოლაში (ფონდი 1969ა). საფიქრებელია, რომ ყველა მათგანი ვერ მოხვდებოდა ბრძოლის ველზე.
- ⁶ 18-21 თებერვლის მონაკვეთში გენერალმა გიორგი კვინიტაძემ კოჯორ-ტაბახმელას სექტორში გადაისროლა გვარდიის ოთხი და არმიის სამი ბატალიონი. ამ ბატალიონების მისვლამდე კოჯორ-ტაბახმელაში მხოლოდ არმიის ერთი მეოთხე ბატალიონი და სამხედრო სკოლა იდგა (ბახტაძე 2013: 46, 55-58, 61, 72). შესაბამისად, თუ 24 თებერვლისათვის ტაბახმელაში განლაგებული იყო სამხედრო სკოლა, არმიის სამი და გვარდიის ერთი ბატალიონი, კოჯორში იქნებოდა არმიის ერთი (მეოთხე) და გვარდიის სამი ბატალიონი.
- ⁷ ბატარეაში შედიოდა ოთხი ქვემეხი, ნახევარბატარეაში ანუ ერთ მწყობრში (ოცეულში) ორი ქვემეხი.
- ⁸ თბილისის შემტევი რუსული დაჯგუფება 24 თებერვლისათვის დაყოფილი იყო მარჯვენა და მარცხენა ჯგუფად. თავის მხრივ, მარცხენა ჯგუფი იყოფოდა მარჯვენა და მარცხენა საბრძოლო უბნად. აქედან მარცხენა უბნის

ძალები უტევდნენ თბილისის თავდაცვის მარჯვენა სექტორს, ხოლო მარჯვენა უბანი კი ძირითადად თბილისის თავდაცვის ცენტრალურ სექტორს, თუმცა ამავე უბნის ჯგუფის დავალებად შედიოდა 1046-ე სიმაღლის ალების ამოცანაც, რომელიც თბილისის თავდაცვის მარჯვენა სექტორს განეკუთვნებოდა. მარჯვენა საბრძოლო უბნის შემადგენლობაში შედიოდა 26-ე; 54-ე და 58-ე მსროლელი ბრიგადები და მძიმე არტილერიის დივიზიონი. ჩვენი მტკიცება იმის შესახებ რომ ამ სამი ბრიგადიდან 54-ე მსროლელი ბრიგადის ნაწილი იღებდა ტაბახ-მელაში განლაგებული ქართული ნაწილების წინააღმდეგ იერიშში მონაწილეობას დაფუძნებულია ორ ფაქტზე: ერთი ის, რომ მარჯვენა უბნის ამოცანაში შედიოდა სიმაღლე 1046 (№4 სანგარი) და მეორე ის, რომ სწორედ ამ ბრიგადის ძალები უტევდნენ შავნაბადას სიმაღლესა და 1046-ე 19 თებერვალს (კადიშევი 1960: 391).

- ⁹ სამეცნიერო ლიტერატურაში ზოგიერთ შემთხვევაში სიმაღლე 1496 გვხვდება როგორც სიმაღლე 3150, რადგანაც იმ პერიოდში სიმაღლეებს ძირითადად ჯერ კიდევ საჟენებში ზომავდნენ. ერთი მეტრი საჟენებში უდრის 213.36 სმ-ს, შესაბამისად, $1496 = 3150$.
- ¹⁰ მეოთხე სანგრის შეტაკების ამბავი საკუთარ მოგონებაში აღწერა იუნკერმა მიხეილ დადიანმა, მაგრამ, როგორც თავადვე წერს, ის თოხაძის მოხსენებაზე დაყრდნობით აღწერს 24 თებერვლის ბრძოლას, რადგანაც, მას თავად არ უნახავს ეს ბრძოლა. 24 თებერვალს ავადმყოფობის გამო დადიანს ფრონტი დაატოვებინეს და თბილისში გაუშვეს (დადიანი 2007: 21).
- ¹¹ მაზნიაშვილი ათასეულს უწოდებს ლეგიონს. ომის დროს ათასეულები ლეგიონებიდან ანუ პოლკებად უნდა გაშლილიყვნენ, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა და პირველი ათასეული ბატალიონის ზომის ქვედანაყოფს წარმოადგენდა ომის მიმდინარეობისას.
- ¹² 3150-ე სიმაღლის მოწინააღმდეგის მიერ დაკავებას, გარდა მეთერთმეტე არმიის საველე შტაბის 28 თებერვლის ცნობისა, სხვა რუსული დოკუმენტიც ადასტურებს, რომელიც წარმოადგენს კავკასიის ფრონტის სარდლის გიტისის მიერ 25 თებერვლის 2:45 წუთზე მეთერთმეტე არმიისადმი გაცემულ ბრძანებას. ბრძანებაში წერია, რომ რუსებმა დაიკავეს სიმაღლე 3150 და კოჯრის სიმაღლეები, მაგრამ ამ ბრძოლებში გამონეული დანაკარგების გამო სარდლობა შიშობდა რომ მეორე დღეს ქართველები უკან წაართმევდნენ დაკავებულ სიმაღლეს რუსებს (აზოვცევი და სხვები 1974: 379). ვფიქრობთ, რომ 28 თებერვლის დოკუმენტი უფრო სანდოა, რადგანაც 25 თებერვლის დამდეგს რუსულ სარდლობას ფრონტის ყველა მონაკვეთზე ვერ ექნებოდა ზუსტი სურათი, თუმცა, ამის მიუხედავად, სიმაღლე 3150-ის ალებას ორივე ცნობა ადასტურებს. კადიშევი საკუთარ კვლევაში კი წერს, რომ ცხენოსანმა ჯგუფმა ვერ აიღო სიმაღლე 1496 (ანუ იგივე 3150) და ამის შემდეგ ცხენოსნებმა გადაწყვიტეს პოზიციისათვის მოევლოთ დასავლეთიდან და მდინარე ვერეს ხეობით ჩასულიყვნენ წყნეთში (კადიშევი 1960: 394). გენერალი კვინიტაძეს კი საკუთარ მემუარებში 3150-ე სიმაღლის მდებარეობა საერთოდ ეშლება და კოჯრის სიახლოვის ნაცვლად, სოლანლულის (თელეთის) ქედზე ათავსებს (გოგიჩაიშვილი, ქაჯაია 1999: 81-82). როგორც ჩანს, კვინიტაძე მემუარებში 3150-ე სიმაღლეს და მაზნიაშვილის სექტორში მოწინააღმდეგის მიერ აღებულ სიმაღლეს ერთმანეთში ურევს.

დამოწმებანი

აზოვცევი და სხვები 1974: Н.Н. Азовцев. П.Н. Дмитриев. В.В. Душенькин. С.Ф. Найда. Директивы Командования фронтов Красной Армии (1917-1922), *Сборник Документов в 4 Томах*, Т., III, Москва, Воениздат.

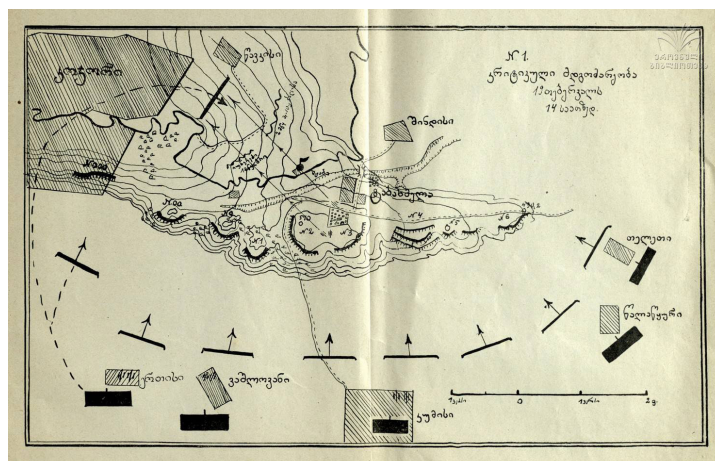
ბახტაძე 2013: მ. ბახტაძე. *1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის საბრძოლო მოქმედებების ისტორიიდან*, თბილისი, არტანუჯი.

ბელოვი და სხვები 1961: Г.А. Белов, Н.Ф. Кузьмин, Г.Г. Алахвердов, Л.М. Данилова. Из Истории Гражданской Войны В СССР, *Сборник Документов и Материалов В Трех Томах*, Том 3, Москва, Советская Россия.

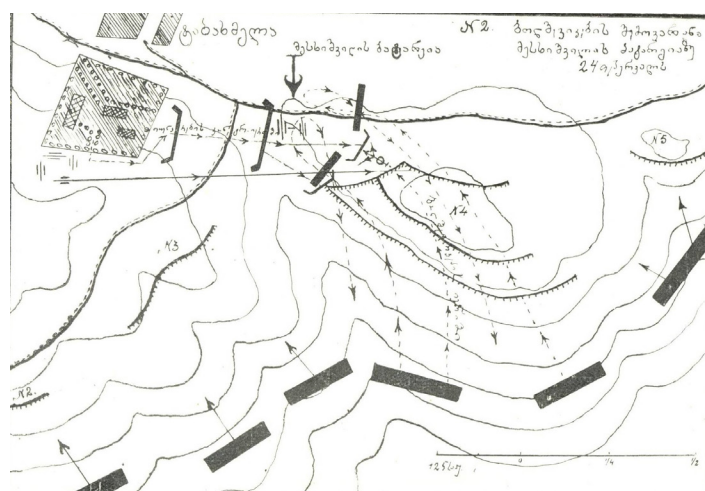
ბრაგვაძე და სხვები 2017: ზ. ბრაგვაძე, დ. სულხანიშვილი, ნ.კაპანაძე, თ. ჩეკურიშვილი. *ტაბახმელის № 4 სანგარზე 2017 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში*, თბილისი.

ბრაგვაძე 2018ა: ზ. ბრაგვაძე. 2017 წელს ტაბახმელის № 4 სანგარზე განხორციელებული არქეოლოგიური სამუშაოების მოკლე ანგარიში, *2017 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული*, მთავარი რედაქტორი, ნ. ანთიძე, თბილისი, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტო.

- ბრაგვაძე 2018ბ:** ზ. ბრაგვაძე. პირველი რესპუბლიკის ბრძოლები დამოუკიდებლობისათვის (ტაბახმელის № 4 სანგრის არქეოლოგიური კვლევა), ახალი ეპოქის დასაწყისი – საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1921), საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია მიძღვნილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაარსების 100 წლისთავისადმი, 1-2 ივნისი, 2018, შრომების კრებული, მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი, თბილისი, კავკასიის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
- დადიანი 2007:** მ. დადიანი. რაც მახსოვს. პუბლიკაცია მოამზადა გიორგი მამულიამ, თანამემამულე, N 3 (24), პარიზი.
- ზაქარიაძე 2003:** ა. ზაქარიაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, გ. შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, ტ., IV, თბილისი, მეცნიერება.
- თოხაძე 1981:** ნ. თოხაძე. წარმოთქმული სიტყვა, ქართული სათვისტომოს კრებაზე, პარიზში, 1971 წლის 19 მარტს, დაპყრობის 60 წლისთავი, რედ., გ. ურატაძე, ლ. ფაღავა, გ.წერეთელი, პარიზი.
- კადიშევი 1960:** А.Б. Кадишев. *Интервенция и Гражданская Война в Закавказье*, Москва, Воениздат.
- კვინიტაძე 1954:** გ. კვინიტაძე. *ჩემი პასუხი*, პარიზი, ქართული სტამბა არჩილ მეტრეველისა.
- გოგიჩაიშვილი, ქაჯაია 1999:** გ. კვინიტაძე. *მოგონებანი*, ნ. II, რუსულიდან თარგმნეს ნ. გოგიჩაიშვილმა და ნ. ქაჯაიამ, თბილისი, ლომისა.
- მაზნიაშვილი 1927:** გ. მაზნიაშვილი. *მოგონებანი*, თბილისი, სახელგამი.
- მათიკაშვილი 1934:** ნ. მათიკაშვილი (ნ-მალი). ტაბახმელა, *მხედარი*, N17, პარიზი.
- მათიკაშვილი, კვალიაშვილი 1990:** ნ. მათიკაშვილი, მ. კვალიაშვილი. *იუნკრები*, თბილისი, მეცნიერება.
- სილაქაძე 2017:** დ. სილაქაძე. *საქართველოს პირველი რესპუბლიკის არმიისა და გვარდიის შეიარაღება*, თბილისი, სეზანი.
- ღამბაშიძე 2017:** გ. ღამბაშიძე. *ომის დღეები, მოგონებები რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის ომის შესახებ*, თბილისი, სეზანი.
- ჩხეიძე 1933:** ა. ჩხეიძე. სამხედრო სკოლა. *მხედარი*, N13, პარიზი.
- ხიმშიაშვილი 2001:** ა. ხიმშიაშვილი. ტაბახმელა-კოჯორის უკანასკნელი დღეები. *ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია*, ტ., 1, თბილისი, ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი.
- ფონდი 371:** დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი, FO 371/4945/1/E10762/58
- ფონდი 1833:** საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1833, აღწერა 1, საქმე №1081: 10.
- ფონდი 1836ა:** საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1836, აღწერა 1, საქმე №184: 22; 26.
- ფონდი 1836ბ:** საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1836, აღწერა 1, საქმე №184: 22.
- ფონდი 1864ა:** საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, აღწერა 2, საქმე №129: 189.
- ფონდი 1864ბ:** საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, აღწერა 2, საქმე №312: 38-40.
- ფონდი 1864გ:** საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, აღწერა 2, საქმე №534: 2; 5.
- ფონდი 1874ა:** საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1874; აღწერა 1, საქმე №3: 27.
- ფონდი 1874ბ:** საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1874; აღწერა 1, საქმე №5: 20.
- ფონდი 1969ა:** საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1969, აღწერა 2, საქმე №173; 169-170.
- ფონდი 1969ბ:** საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1969, აღწერა 2, საქმე №287*: 6; 44.

პოლკოვნიკ ალექსანდრე ჩხეიძის მიერ შედგენილი ტაბახმელის სანგრების რუკა და 19 თებერვლის მდგომარეობა

პოლკოვნიკ ჩხეიძის მიერ 1921 წლის 24 თებერვალს ტაბახმელის სანგარ №4-ზე მომხდარი ბრძოლის შესახებ შედგენილი რუკა

№4 სანგრის პირველი ზოლის მცირე მონაკვეთი და ხედი ქვემო ქართლზე სტრატეგიული სიმაღლიდან. დამრეცი ფერდობის გამო რთულად ასაღები სიმაღლიდან კარგი ამინდის შემთხვევაში ვიზუალურად კონტროლდებოდა რამდენიმე ათეულ კილომეტრიანი სივრცე (დ. სილაქაძისა და პ. გიგაურის ფოტო).

RUSSIAN-GEORGIAN WAR OF 1921 AND THE TRENCH №4

Dimitri Silakadze

Paata Gigauri

The Russian-Georgian War of 1921 is one of the most important and tragic episodes in Georgia's modern history, an episode that ended the existence of the First Democratic Republic of Georgia and plunged the country into a 70-year Soviet experiment. For Georgian historiography, a comprehensive study of this war is a very important issue, this applies equally to the political and diplomatic components of this war, as well as its culmination - the military component. In 2017, an archeological expedition lead by Zurab Bragvadze explored the right section of one of the most important positions of the Tbilisi battle during the Russian-Georgian war of 1921, the Tabakhmela's trench №4. We compared the materials obtained by archaeologists with the archival documents and memoir sources obtained by us. The research paper consists of two parts.

In the first part, based on Georgian and Russian written sources, the ongoing combat operations on the Trench №4, (the same strategic height 1046) including February 19-24, are investigated. This part of the paper shows that a particularly large battle for the trench took place on 24 February, as described by Georgian soldiers who took part in the battle, also this is confirmed by Russian historiography and documents. This information contradicts a small amount of ammunition found during archeological excavations; however, it is noteworthy that only one part of the first strip of the three-lane trench was excavated, which is only a small insignificant part of the entire position (Consisting of a three-lane defensive line and the space between these lanes). At the same time, it is not excluded that the collected masses will be reloaded after the battle, which was an adopted practice at the time, as well as the collection of broken and damaged weapons for repair from the battlefield. Therefore, the obtained scarce material cannot be used as an evidence that there was no major clash on the trench. The second part of the study summarizes the relevance of the information obtained by archaeologists to the archival information or memoirs we have found about the lack of ammunition and types of ammunition. Despite the scarcity of firearms obtained in this regard, their diversity clearly confirms the information preserved in written sources the shortage of ammunition and the diversity of rifles and machine guns systems.